

Tegen de versplintering

Moderne villa.

Zwembijver.

Tekst Michelle Provoost,
Wouter Vanstiphout en
Mike Emmerik

In de discussie rondom publieke waarden en kwaliteit, zou de beroepsgroep van stedenbouwkundigen zich meer moeten doen gelden. In het versplinterde institutionele landschap van de ruimtelijke inrichting kunnen stedenbouwers met hun verbeeldingskracht het voortouw nemen door alvast na te denken over hoe het Nederland van de toekomst eruit kan zien.

Nederlandse stedenbouwkundigen staan niet alleen bekend als kundige ontwerpers, maar vooral ook als vakmensen die maatschappelijke opgaven weten te vertalen naar ontwerp en tegenstrijdige belangen te verbinden met overkoepelende vergezichten.

Die zogenaamde *Dutch approach* bestaat al een hele tijd. De grote ruimtelijke-orderings- en stedenbouwkundige projecten van de afgelopen eeuw waren altijd sterk verbonden met de opgaven en doelen van die tijd. Honderd jaar geleden was dat bijvoorbeeld het beroemde plan van Berlage voor Amsterdam-Zuid; een ruimtelijk ontwerp dat alleen te begrijpen is als de vorming van een burgerlijke klasse en de emancipatie van de arbeidersklasse, gesymboliseerd door de Amsterdamse School-architectuur.

Of de naoorlogse wijken waarmee in de jaren vijftig en zestig alle Nederlandse steden werden uitgebreid, en die in hun hoekige compositie van stroken en flats de open samenleving vorm wilden geven, met lucht, licht en ruimte voor iedereen en de wijkgedachte als middel om iedereen bij de gemeenschap te betrekken. De groeikernen uit de jaren zeventig kun je beschrijven als een miljoen woningen, maar ze waren ook het typische product van het politieke streven naar een egalitaire samenleving: een huis met een tuin en een auto voor de deur, de democratisering van het goede wonen. Niet in een strak raster, maar in het organisch kronkelende patroon van de bloemkool. De middenklasse kon ineens wonen zoals voorheen alleen de dokter of de notaris woonden. De groeikernen zijn zo bekeken het equivalent van de Mammoetwet, die het onderwijs democratiseerde en toegankelijk maakte voor iedereen.

Zelfs achter de Vinex-wijken zit een bepaald maatschappelijk beeld. Gepland volgens het concept van de compacte stad ging het Vinex-project – in tegenstelling tot de groeikernen – uit van een hoge waardering van stedelijkheid; de wijken werden gebouwd voor de automobiele, individualistische netwerkstedeling met het comfort van de suburb en met de voorzieningen van de stad. Het individualisme zie je terug in de veelvormige architectuur.

Perfekte afspiegeling

Deze voorbeelden hebben een gemeenschappelijke deler. Tijdens de grote golven van stadsuitbreiding de vorige eeuw was er sprake van een grootschalig en integraal rijksbeleid, dat als een moederschap alle lokale projecten voedde, plande en de uitvoering ervan garandeerde. Het mag dan lijken dat de Nederlandse stedenbouw als een dronken matroos heen en weer zwalkte tussen kleinschaligheid en grootschaligheid, tussen stad en suburb, tussen bouwen in het weiland en in de binnensteden en tussen de markt en de overheid, en dat iedere periode van stedenbouwkundige vernieuwing een allergische reactie op de vorige is. Dat klopt, maar tegelijk is er op een ander niveau juist sprake van een enorme continuïteit, die al sinds Thorbecke een perfecte afspiegeling in steen en ruimte is van de ‘gedecentraliseerde eenheidsstaat’ die Nederland is. Die continuïteit werd gedragen door de instituties, zoals planningsdiensten op alle bestuurlijke niveaus, door de wetgeving met als bekendste onderdeel de Woningwet, door de opleiding van architecten en stedenbouwkundigen – niet tot artistieke eenlingen of geïsoleerde academici, maar tot woning- en stadstechnische ingenieurs. Die continuïteit werd ook gedragen door een maatschappelijke consensus die zei dat de kwaliteit van ons bestuur afgelezen kan worden aan de kwaliteit van de openbare ruimte, de bereikbaarheid van stad en land en de beschikbaarheid van woningen en ten slotte doordat architectuur, stedenbouw en landschap werden ondersteund als een belangrijke vorm van cultuur die voor iedereen toegankelijk is en waarmee Nederland internationaal vooraan wilde lopen.

Rankings en schaalvergroting

Al deze pilaren staan niet meer zo stabiel als vroeger. Met de Vinex ving de privatisering aan, doordat marktpartijen op grote schaal het toneel van de stedenbouw betraden. Vanaf de eeuwwisseling heeft het liberale kabinetsbeleid de volkshuisvesting en de ruimtelijke ordening in kort tijdsbestek van de agenda van de nationale politiek afgeschoven. Volkshuisvesting is daarbij ook nog eens op een grove wijze aan speculatie overgeleverd, waarbij sociale woningbouw is gereduceerd van een publieke infrastructuur tot een vangnet voor de allerarmsten, doordat corporaties zich sinds 2015 alleen nog met hun kerntaak mogen bezighouden: het huisvesten van mensen met een laag inkomen. Het architectuurbeleid is onder de ‘creatieve industrieën’ geschaard en daarmee ontkoppeld van het ruimtelijke beleid. Architectuur wordt als een commerciële

Volkshuisvesting is op een grove wijze aan speculatie overgeleverd, waarbij sociale woningbouw is gereduceerd tot een vangnet voor de allerarmsten

activiteit gezien en niet meer als een culturele. Universiteiten richten zich op rankings en schaalvergroting en dwalen steeds verder af van de werkelijke maatschappelijke vragen en politieke discussies die smeken om een ontwerpersperspectief. Het gaat uiteindelijk om veel meer dan privatisering of liberalisering van het systeem. Zo’n golfbeweging is er altijd geweest, tussen een primaat van de markt en een primaat van de overheid. Daarbij bleef echter altijd de rijksoverheid en het samenspel tussen de instituties in enige vorm overeind. Wat we nu zien gaat verder. We zien een diepere afkalving dan ooit, niet alleen van de invloed maar ook van de interesse van de rijksoverheid. Daardoor is een versplintering van het ruimtelijkeordeningssysteem en de volkshuisvesting ontstaan, die nieuw is. Daardoor is de gave om verhalen op te tuigen die belangen en stakeholders verbinden – om gezamenlijk de grote opgaven te lijf te gaan – onder druk komen te staan.

Futuroloog in publieke dienst

Door de afwezigheid van een door het Rijk geregisseerde maatschappelijke en economische consensus heeft deze verspintering geleid tot een soms nogal beperkte taakopvatting van veel stedenbouwkundigen en andere ontwerpers. Ze doen nu uiterst nuttig werk binnen gemeentelijke diensten of bureaus, maar dikwijls is hun bijdrage gereduceerd tot dienstverlening aan projectontwikkelaars en grondbedrijven. Hun aloude taak van agenderen, vergezichten schetsen, nieuwe ruimtelijke kwaliteiten beschrijven en deze leidend laten zijn voor de inzet van markt en overheidskrachten, is zo goed als verdwenen. Ook van hun taak van futuroloog in publieke dienst is niet veel meer over. In plaats daarvan stelt de stedenbouwkundige zich steeds vaker op als procesmanager of mediator die op zoek gaat naar een plan dat de wensen van zo veel mogelijk verschillende partijen integreert – wat dikwijls resulteert in een middelmatig ontwerp. Niet dat er geen fantasievolle schaa sprongen of zelfs utopische steden meer worden getekend. Dat gebeurt meer dan ooit. Maar deze fantasiesteden van MVRDV, OMA, Zaha Hadid of Bjarke Ingels zijn losgezongen van de werkelijke debatten over steden, of ze zijn puur gericht op commerciële ontwikkelingen in niet-democratisch bestuurde overzeese gebieden. De verbeelding van de stedenbouwkundige is met andere woorden *freischwebend* geworden, niet meer ingebed in en verbonden aan politieke en uitvoerende partijen. Daarmee dreigt betekenisloosheid.

Getergde bouwondernemers

Een ander effect van de versplintering van ruimtelijke ordening en stedenbouw als publieke disciplines, is het gebrek aan diepgang van belangrijke discussies, en daarmee hun polarisatie en politisering. Zo is er een idiote zwart-witdiscussie ontstaan over het inzetten van alle economische middelen op Amsterdam of de Randstad, versus op Nederland als geheel. Deze discussie heeft de diepgang en effectiviteit van de rivaliteit tussen Ajax en Feijenoord. Een andere, belangrijkere, discussie die evenzeer verzandt in karikaturale tegenstellingen is die over het hoe, wat en vooral het waar van de miljoen woningen die nodig zijn. Er zijn partijen die zeggen dat alle benodigde woningen binnenstedelijk, groen en duurzaam gebouwd kunnen en moeten worden, met veel restricties, regulering en repressie terwijl dan vaak voorbij wordt gegaan aan de complexiteit van dit type bouwprojecten. En er is een groep die zegt dat alle restricties, regulering en repressie opgeheven moeten worden, omdat de getergde bouwondernemers dan pas hun potentie kunnen vervullen om in no time alle Nederlanders aan een grondgebonden koophuis te helpen, in het Groene Hart. De discussie over de miljoen woningen gaat zo ten onder in hetzelfde moeras als waarin discussies over integratie, de snelheidslimiet, vuurwerk en Zwarte Piet gisten en kwade dampen doen opborrelen. Serieuze studies, verbeeldingsrijke modellen en integrale oplossingsrichtingen zijn ver te zoeken. Daarvoor zijn het

institutionele landschap en de ontwerpende disciplines te versplinterd geraakt. De aanbodzijde is nauwelijks nog in staat om aan de maatschappelijke vraag te voldoen, laat staan publieke belangen te verdedigen.

Een miljoen woningen

En dat is jammer, want de maatschappelijke vragen die nu op de stedenbouw afkomen zijn van een grootsheid en een meeslependheid die we eigenlijk sinds de wederopbouw en het uitrollen van de welvaartsstaat niet meer gekend hebben. Ten eerste is er de vraag áchter de vraag om een miljoen woningen: de bevolkingsgroei en de toenemende rol die migratie daarin inneemt. Een bevolkingsgroei door migratie stelt immers totaal andere eisen aan een land en een stad, dan als die slechts wordt veroorzaakt door de vruchtbaarheid van de bevolking. We weten bovendien dat de migranten vooral arbeidsmigranten en expats zullen zijn die slechts voor een bepaalde tijd in Nederland blijven. We zullen een miljoen woningen moeten bouwen, met alles wat daarbij hoort aan werk, recreatie, cultuur, zorg en onderwijs en andere sociale voorzieningen voor een dynamische, vlottende bevolking, voor een maatschappij van komen en gaan. Authenticiteit, saamhorigheid en solidariteit zullen juist steeds belangrijker worden als programmaonderdeel van de stedenbouw, want ze zullen niet meer of veel moeilijker vanzelf ontstaan.

Ná de wegwerpmaatschappij

Een tweede opgave die nu onvermijdelijk op ons afkomt is die van het klimaat. En ook achter de conventionele vraag van ‘klimaatbestendig bouwen’ of ‘energietransitie’ gaat een veel grotere vraag schuil, namelijk die van een stedelijke economie en een maatschappij die niet alleen klimaatbestendig is maar duurzaam op de meest fundamentele manier: die op een totaal andere manier met grondstoffen, energie en arbeid zal omgaan. Het is niet genoeg om passiefhuizen met sedumdaken in een wadi te bouwen; we zullen moeten nadenken over wat er komt ná de Hoogovens, ná Schiphol, na de haven van Rotterdam, ná de auto, ná het energienet, ná de wegwerpmaatschappij. Natuurlijk zijn de keuzen die gemaakt zullen worden erg afhankelijk van de politiek. Maar de stedenbouw kan alvast nadenken over hoe Nederland eruit kan zien. Deels gebeurt dat ook al: het nieuwe landschap met de hernieuwbare en decentrale energiebronnen die veel zichtbaarder zullen zijn dan nu, de gevolgen van de elektrische auto voor de stedelijke inrichting, maar ook de verhouding tussen stad en natuur, niet als contrast maar als symbiose, de gevolgen op regionale schaal van lokale productie en consumptie, et cetera et cetera.

Grote spelers

Een derde golf die we zien aankomen is van economisch-politieke aard. Net zo goed als Nederland nog steeds verslaafd is aan de fossiele economie – terwijl we heel goed weten dat dit een rampzalige achterhoede depositie oplevert – is ons ruimtelijkeordenings- en volkshuisvestingsbeleid verslaafd geraakt aan vastgoed als een speculatieobject. We moeten ons realiseren dat de grote spelers in het veld belangen hebben die niet alleen anders, maar zelfs tegengesteld zijn aan de publieke belangen. Zij hebben belang bij schaarste op de woningmarkt, die hun product sneller doet verkopen voor een hogere prijs. Men noemt dat ‘een gezonde spanning’ op de woningmarkt. Maar hetzelfde geldt voor private huizenbezitters, u en ik dus, wier stijgende woningwaarde hun eigen economische onzekerheid compenseert, maar daarbij de kansen van anderen – waaronder hun kinderen – om fatsoenlijk te wonen verkleint. Een overtuigend alternatief voor de neoliberale woningmarkt hebben we nog niet gezien. En toch is dit net zo noodzakelijk als de kwesties van migratie en klimaat. Misschien gaat het er zelfs aan vooraf, omdat de economische ongelijkheid en de

Al komt er een nieuwe Omgevingswet, een *common ground* om met de grote vraagstukken aan de slag te gaan ontbreekt nog

politiek-economische grilligheid die door de vastgoed-gedreven permanente crisis van het kapitalisme worden veroorzaakt, het bijna onmogelijk maken om maatschappelijk draagvlak voor grote transformaties te vinden.

‘Common ground’

Deze drie grote onderwerpen – migratie, klimaat en economische gelijkheid –ver-eisen naast heel veel andere dingen ook de verbindings- en verbeeldingskracht van stedenbouwkundigen en ontwerpers. De mate waarin aan deze maatschappelijke opgaven gestalte wordt gegeven zal de omgevingskwaliteit en de leefbaarheid van onze steden, dorpen en alles daartussen gaan bepalen. Ook al komt er nu een nieuwe Omgevingswet, een maatschappelijke visie voor Nederland op langere termijn – laten we zeggen een *common ground* op basis waarvan we met de drie vraagstukken aan de slag gaan – ontbreekt nog. We hebben wel de regels en het proces vastgelegd, maar nog niet waartoe we ze willen aanwenden. Hoe willen we dat ons land eruitziet in 2050, hoe willen we samenleven, hoe willen we wonen, onze vrije tijd besteden? Een integrale visie dus, waarin niet alleen de kwantiteit van de woningen wordt benoemd. Het woonakkoord dat minister Kajsa Ollongren in 2018 sloot met woningcorporaties, bouwers, makelaars en vastgoedinvesteerd-ers, waarin werd afgesproken dat er tot 2025 jaarlijks 75.000 woningen gebouwd moeten worden, zegt weliswaar wat over de aantallen, maar doet weinig uitspraken over de kwaliteit van deze nieuwe woningen en wijken. In hoeverre geeft de woningproductie antwoord op de maatschappelijke vragen achter de woningvraag? Dat zal de uiteindelijke kwaliteit ervan bepalen.

Springplank voor bewoners

Nieuwe stukken stad die onze bestaande steden sterker maken, er een bijdrage aan leveren met verschillende vormen van stedelijkheid. Natuurlijk is er een diversiteit aan typen woningen nodig, gebouwd met innovatieve duurzame technieken en materialen, en ontwikkeld door een breed scala aan spelers. Wijken die rekening houden met tijdelijke bewoning, met dynamische migrantengroepen, die duurzaam zijn en energieopwekkend, en die niet gebaseerd zijn op marktwerking maar op het algemeen belang. Maar ook hoe we migranten onder willen brengen, hoe we radicaal anders met het klimaat en energie om kunnen gaan, hoe we gebieden ontwikkelen die niet lijden onder economische ongelijkheid, maar als springplank dienen voor hun bewoners. Een ander ontwerp-vraagstuk is de relatie tussen steden en hun achterland: qua voedselproductie, werkgelegenheid, natuur en energie. Of die van de stadsrand: hoe bouw je daar nieuwe stadsdelen – integraal, dicht en divers? Juist in de discussie rondom publieke waarden en kwaliteit, uitgedrukt in termen van een gemeenschappelijke maatschappelijke visie en verbeeldingskracht, zou de beroepsgroep van stedenbouwkundigen zich meer moeten doen gelden. Het is tijd om de kracht van ontwerp als motor voor verandering terug te winnen om zo toekomstperspectieven te schetsen voor de steden – en landschappen – van de toekomst.

Dit essay is een bewerking van de lezing die Michelle Provoost op 6 februari uitsprak tijdens de BNSP/NVTL-dag over de ‘woonwijk als noviteit’